

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Rezi Botond

Deponálási szokások a késő bronzkori Közép-Erdélyben

TÉZISEK

Történelemtudományok Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc., egyetemi tanár

Régészeti Doktori Program

Doktori Program vezetője: Dr. Borhy László DSc., egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Raczky Pál CSc., egyetemi tanár

Opponensek:

Dr. Tiberius Bader, ny. múzeumigazgató

Dr. Váczi Gábor PhD, tudományos munkatárs

A bizottság titkára: Dr. Anders Alexandra CSc., tudományos főmunkatárs

A bizottság további tagjai:

Dr. Czajlik Zoltán, CSc., tudományos főmunkatárs

Dr. Kiss Viktória, PhD.

Dr. Jankovits Katalin, PhD., egyetemi docens

Témavezető:

Dr. V. Szabó Gábor PhD., egyetemi adjunktus

Budapest, 2015

Bevezető

A doktori tézis témaválasztását mindenekelőtt a vizsgált térségben rendelkezésre álló forrásanyag kimagasló jelentősége indokolja. A Kárpát-medencei bronzkor, ezen belül különösen Erdély, talán legmarkánsabb hagyatékát a bronz kincsleletek képviselik, amelyek gazdagságuknak és változatosságuknak köszönhetően messze kimagaslanak a kor más jellegű régészeti leletanyagai közül. Habár a bronzkor folyamán Erdély szoros kapcsolatokat alakított ki az őt körülvevő közelebbi és távolabbi területekkel, különálló és egyedi státuszát mindvégig megőrizte.

A disszertációban egy olyan térség elemzését tűztem ki célul, amely a mai Kolozs, Beszterce-Naszód, Maros, Hargita, Kovászna és Brassó megye területét, valamint Szeben megye észak-keleti részét fedi le. Tudatában vagyunk annak, hogy a mai politikai-adminisztratív felosztásnak aligha van régészeti jelentősége, azonban a kiválasztott terület mindenekelőtt segédeszközként használjuk, amelynek körvonalazásánál módszertani szempontokat vettünk alapul. A terület jelentőségét még hangsúlyosabbá teszi az a tény, hogy földrajzi pozíciójának köszönhetően itt találkoznak, érnek egymásba és keverednek a különböző régiók és az eltérő kulturális hatások sajátosságai.

A figyelemmel követett periódus, Erdély késő bronzkorának kezdeti és fejlett szakaszaira, a BzC-BzD-HaA fázisaira terjed ki. Ez az időszak különálló kronológiai szegmenseként jelentkezik, és a klasszikus középső bronzkori kincsek és a biztosan a Gáva-kultúrához köthető bronzdepók között helyezkedik el. Az említett időkeret nem véletlenszerű, mivel a hazai kronológiai tagolás a HaB1 fázist már a kora vaskorhoz rendeli. Ezáltal a román kronológia eltérést mutat a Közép-Európai és egyben a magyarországi kronológiai rendszerekhez képest.

Bár korábban a kutatás több alkalommal foglalkozott a bronzkori leletegyüttesek vizsgálatával, a hazai szakirodalomban eddig még nem készült olyan összefoglalás, amely kizárólag Közép-Erdély késő bronzkorának fémdeponálásával foglalkozna. Ebből adódóan az említett régió mindmáig fehér foltnak számít a kutatásban.

A disszertáció célkitűzései és legfontosabb kérdései

Közép-Erdély késő bronzkorában meghatározó és sokat idézett kincsleletekre támaszkodhatunk. Azonban a depókra vonatkozó adatmennyiség értékelése számos buktatót, nehézséget rejt, legfőképpen a közlés minősége, az időnként feldolgozott együttesek téves és hiányos, olykor silány publikációi miatt. A közlések színvonala legtöbbször nem felel meg a mai elvárásoknak, és részletes, mélyenszántó elemzésekre sem alkalmas. Emiatt a

kutatómunka egyik alapvető célkitűzése: az összes késő bronzkori kincslelet katalogizálása és a modern régészeti feldolgozás szempontjait követő részletes dokumentálás volt. A disszertációban összesen 67 kincsleletet vizsgáltunk meg, amelyek összesen 4679 bronztárgyat tartalmaznak. Ezt az adatbázist egészíti ki a 497 szórvány és a 18 arany és bronz sírmelléklet.

A disszertáció legfontosabb megoldásra váró problémája a depók „személyiségének” a meghatározása, ami a tárgyak időrendjét, a típusok egymáshoz viszonyított előfordulási arányát, egyszóval a kincs kronológiai és szerkezeti felépítését fedi. Erre alapozva kíséreljük meg a deponálási mintázatok alapján elkülöníthető övezetek körvonalazását. Ez a régió erre különösen alkalmasnak tűnt, mert a feltételezett területi egységek itt találkoznak, és a deponálási gyakorlatban átfedésekre lehet számítani.

A már hagyományosnak mondható tipológiai és időrendi besoroláson túl a munka egyik alapvető célja a kincsek felhalmozási időszakának a behatárolása. Mivel a kincseket sok esetben nem lehet szűk kronológiai horizontokhoz kötni, gyakran a bronzok begyűjtése és elrejtése közti határ egyértelműen elválik.

A vizsgált régió deponálási gyakorlatának az egyedi, önálló területi jelleget hordozó mintázatát kíséreltük meg felvázolni. Ennek érdekében mindenekelőtt a kincsleletek morfológiáját, vagy a tárgyak depón belüli elhelyezését vizsgáljuk.

A második szempont a depók szerkezetének a vizsgálata. Egy ilyen jellegű elemzés konkrét információkkal szolgálhat a kiválasztott tárgykategóriákra és tárgytypusokra, valamint ezeknek az egyidejű előfordulására és változására. Ezen információkat ötvözve próbálunk fényt deríteni arra, hogy milyen bronzdepó típusok különíthetőek el a kutatott területen. Ha léteznek eltérő depó típusok ezeket csakis a környező területek hasonló leleteivel összehasonlítva célszerű magyarázni. Ezért részletes képet szeretnénk festeni az észak-, nyugat- és délnyugat-erdélyi deponálási formákról is.

Kiemelt figyelmet fordítottunk a tárgyakon észlelhető rongálási és töredezési nyomok vizsgálatára. Azt a kérdést próbáltuk megválaszolni, hogy a rongálás földrajzi övezetekhez köthető-e, vagy inkább különböző periódusok eltérő normavilágának a számlájára írható. Ha a tárgytypusok és tárgykategóriák szelekciójától eltérő deponálási tendenciák körvonalazását várjuk el, joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a töredezés vizsgálata milyen mértékben rajzolhat ki hasonló irányvonalakat?

A fémdeponálás teljesebb körvonalazása érdekében a szórványként és sírmellékletként előkerült bronzok a depók által kirajzolt képet egészítik ki. A minél pontosabb összevetés kedvéért hasonló leletkombinációs kísérletezésnek vetettük alá az

említett két lelettípust is. Azt szeretnénk megfigyelni, hogy az eltérő deponálási formák egymás mellett jelentkeznek-e, vagy egymást egészítik ki?

A témakörrel kapcsolatosan felmerülő fontosabb kérdések egyike a depókhoz rendelhető kerámiastílusok, régészeti jelenségek összefüggésének a felvázolása. Elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a kutatott terület fémanyagának osztályozása, depócsoportjainak tagolása mekkora pontossággal rendelhető egy adott kerámiastílus elterjedéséhez. Kijelenthető-e, hogy bizonyos térségekben élő közösségek csakis jól meghatározott tárgytipusokat deponáltak. Hogyan alakul a deponálás gyakorlata a kontaktövezetekben és lehet-e átfedésekre, „anomáliákra” számítani?

A kutatás módszerei

A közép-erdélyi deponálási gyakorlat megismerésének egyik alapfeltétele a kincsegyüttesek dokumentációjának a mai követelményekhez való igazítása. Gondolunk itt mindenekelőtt a bronzok fotóira, metszetrajzaira, súlyarányaira, a kopási és használati nyomokra. Ennek megfelelően több olyan leletgyűttest sikerült új megvilágításba helyezni a feldolgozás során, amelyet hiányosan közöltek, vagy amelyek esetében a mai napig múlt század eleji tárgyrakok vannak használatban. Ritkábban sikerült a depók pontos lelőhelyeit is beazonosítani és újra átkutatni.

Alapvető módszertani kiindulópontnak a BzC-D és a HaA periódus deponálási szokásainak a szembeállítását, összehasonlító vizsgálatát tekintettük. Ha tipo-kronológiai szempontból sok bronztípus esetében átfedések mutathatók ki a két korszak között, a depók felépítése és állapota egyértelműen indokoltá tesz egy ilyen jellegű megközelítést. Mindkét időszakot hasonló vizsgálatoknak vetettük alá, ezáltal próbáltuk a depók közötti időbeni elváltozásokat szemléltetni.

A depók szerkezeti felvázolását elsősorban a nagy mennyiségű bronz leletanyag korszakolásának és tipológiai besorolásának a kiértékelésével igyekeztünk megvalósítani. Ezáltal a kincseleteket alkotó tárgyak jellegére, időrendjére és területi szóródására világítottunk rá. Néhol lehetőségessé vált a depó felhalmozása és elrejtése közti határ meghúzósa is. A kincseletek összetételére vonatkozó vizsgálatok során a tárgyaknak a gyakoriságát és a tárgytipusok egymáshoz viszonyított előfordulási arányait vetettük össze. Ezáltal a meghatározó típusok mellett jelentkező egyéb tárgyak megnevezésére, ezek előfordulási és mennyiségi arányainak bemutatására is sor került. Ezen másodlagosnak nevezhető típusoknak a jelentősége a kor deponálási képét egészítik ki és teszik teljessé.

A vizsgált régiókban néhány nagyméretű, sok tárgyat tartalmazó depót is ismerünk (Dipse és Mezőbánd). A feldolgozás során hátráltató tényezőként jelentkezett a két nagyméretű depó, hiszen a bennük található aránytalanul magas darabszám (611/Dipse és 2477/Mezőbánd) torzítja a valós statisztikai értékeket, ugyanakkor a leletkombinációs kísérletezések szemszögéből sem mérvadóak. Fontos tehát kiemelni, hogy módszertani szempontból az ekkora méretű depóknak a kis és közepes méretű kincsek mellett történő egyidejű értelmezése a jövőre nézve nem javallott.

Továbbá egy kis terület önmagában történő vizsgálatától kisebb mértékben várhatunk el széleskörű eredményeket. Ebből a szempontból, a kutató területtel kapcsolatosan egyfajta korlátozottság lép fel, ugyanis a figyelemmel kísért leletanyag előfordulási aránya viszonylag alacsony.

A közép-erdélyi fémdeponálás vizsgálatának eredményei

A régióban elrejtett kincsleletek leletkörülményeire és lelőhelyeire vonatkozóan sajnos gyér információkkal rendelkezünk, emiatt általános érvényű következtetések nem vonhatóak le.

Fontos szempont volt a kincsek nagyságrendjének vizsgálata, osztályozása. A bronzkincsek nagyságát a tárgyak száma alapján határoztuk meg. Tisztán kimutatható a BzC-D fázisban a kis és közepes, a HaA periódusban pedig az előzőkhöz képest nagy leletegyüttesek jelenléte. A súlyra vonatkozó adatok kimerítő összegzése sem valósulhatott meg, a mára azonosíthatatlan tárgyak hiánya miatt.

A dolgozat egyik alapvető célkitűzése a tárgykategóriák és tárgytípusok kombinációs lehetőségeinek és deponálási törvényszerűségeinek vizsgálata. Kimutatható, hogy a BzC-D periódusban egy vagy két tárgykategóriás leletegyüttesek jelentkeznek, ugyanakkor nagy számban fordulnak elő a tiszta szerkezetű kincsleletek is. Ez utóbbi együtteseket csakis egy tárgytípusból állítják össze. A következő periódusban, ha a tárgykategóriák száma közti arány meg is marad, mindenképpen a monoton szerkezetű, vagyis az egy tárgykategóriából összeállított kincsek térvesztése körvonalazódik. Három eset kivételével szinte teljesen eltűnnek a tiszta leletegyüttesek. A legnagyobb számban továbbra is az egy tárgykategóriás kincsek fordulnak elő, azonban a három-négy-öt-hat kategóriás együttesek gyarapodása egyértelmű. A BzC-D periódusban a szerszámok dominanciája nem kérdőjelezhető meg, azonban a nagy számuk miatt nehéz törvényszerűségeket felállítani. Általában a fegyverszerszám-ékszer dominál, és a többi kategória háttérbe szorul. A HaA korszakban nemcsak a tárgyak számbeli növekedésének lehetünk tanúi, hanem a depók tipológiai változatosságának

is. Nagyon sok új ékszer típus jelenik meg, ugyanakkor a nyersanyag olykor hatalmas mennyiségben kerül elrejtésre. A fegyver-szerszám-ékszer kombináció kizárólagos kelléke az edény és a lemez töredékek. Az alapvető hét tárgykategória párhuzamosítása következtében tisztán elválnak a vizsgált két korszak legszembetűnőbb vonása: egyrészt a BzC-D periódusban a *monoton* szerkezetű kincsek, míg a következő HaA fázisban, az *összetett* felépítésű depók jutnak meghatározó szerephez.

A tárgykategóriák kombinációját a tárgytypusok leletasszociációs képe, azaz a bronzok egymáshoz viszonyított előfordulási arányai teszik teljessé. A BzC-D korszakban legnagyobb számban a tokos balták és a sarlók jelentkeznek. A kimagasló szám és a nagy képviseleti arány miatt majdnem minden más típus mellett helyet kapnak. Legtöbbször tüskés korongos csákányok, lándzsahegyek és karperecek mellett fordulnak elő. A legnagyobb számban jelentkező ékszer a karperec. Fegyverek közül előszeretettel rejtik el a tüskés korongos csákányokat (főleg a vizsgált terület északi részein), valamint a lándzsahegyeket. A nyersanyag ebben az időszakban alacsony számban jelentkezik, azonban 100%-os függőséget lehet kimutatni a sarlókkal. Ez utóbbi párosítás a korszak egyik alapvető vonása. Ehhez társul még a tokos balta-kard-tüskés korongos csákány közkedvelt kombinációja. Ez irányú feltételezésünket, csak jobban megerősíti az a tény, hogy a következő korszakban mindkét típuspárosítás tovább él, sőt többször is jelentkeznek egymás mellett, még akkor is, amikor fele annyi leletegyüttesre alapozhatunk.

A HaA leletegyüttesek nagysága és a példányszám növekedése a tipológiai változatosságot vonja maga után. Ennek ellenére a depó szám csökkenésének lehetünk tanúi. Az új korszak egyik jellegzetessége, hogy a kilencszer több bronzmennyiséget szinte fele annyi kincsleletben helyezik el. A cél tehát nem a deponálási gyakorlat többszörös ismétlése, hanem a kimagasló együttesek elrejtése. Ez maga után vonja a felhalmozandó anyag időbeni kitolódását is, hiszen a kincseket alkotó tárgyak tipológiai és kronológiai besorolása nem szűkíthető le csupán egy horizontra. Ebből adódóan a depó elrejtési ideje nem feltétlenül azonos a depó felhalmozási idejével.

Ebben a periódusban a két domináns típus, a tokos balta és sarló, mellett jelentős számban jelennek meg a kar- és lábpercecek. Ez utóbbi típus az előző korszakhoz hasonlóan az ékszerek domináns képviselője, mindenekelőtt előfordulása és nem annyira a példányszám miatt. A fegyverek közül a lándzsa van jelen a legtöbb kombinációban, az ékszerek mellett viszont ritkán jelentkeznek. A nyersanyag lenyűgöző mennyiségben kerül elő. A HaA kincsek 43%-át teszik ki, és legtöbbször a domináns típusok társaságában jelentkeznek. A kis ékszerek megjelenését mindenképpen az új korszak újdonságaiként említhetjük meg, amelyek ha

alacsony számban is, de jelen vannak, gyakran a legteljesebb és legszebb leletegyüttesek felépítésében. A tüskés korongos harci csákányok teret veszítenek, főleg a lándzsák, kardok és török javára. A szerszámok kategóriájában nem következik be nagyobb változás, hiszen a képviseleti arányok megmaradnak. Néhány depóban felhalmozott mennyiség alapján kijelenthetjük, hogy vezető szerephez jutnak olyan típusok, amelyeket az előző korszakban szinte teljesen mellőztek. Gondolunk itt a fűrészekre, csüngőkre, övekre, fibulákra és edényekre. Depónkénti előfordulásukat tekintve azonban másodlagos szerepet játszanak.

A leletkombinációs kísérletezések alapján joggal állíthatjuk, hogy a BzC-D fázisokban, a Közép-Erdélyre jellemző, mindeddig „szerszám depóként” említett együttesek részletes szerkezeti vizsgálata árnyaltabb képet tár elénk. Ha kiemeljük, hogy a két domináns típus, a sarló és tokos balta mellett más szerszámokat alig használnak, akkor a szerszám depó szókapcsolat nem fedi teljesen a BzC-D periódusban tapasztalt valóságot. A tárgytypusok alapján helyesebb volna a *sarlós, karpereces* és a *tokos baltás depó* kifejezés használata, amely közelebb áll a kincsegyüttesek szerkezetéhez. Ezáltal megfigyelhető, hogy rögtön egy váltás következik be a deponálási gyakorlat körvonalazásában, hiszen a kar- és lábpercecek számbelileg a korszak harmadik típusát, a sarlók után a legtöbb együttest határozzák meg. Ez a tendencia a HaA fázisban még jobban érvényesül és az említett ékszer típus a sarlókat és a tokos baltákat számarányban és a depónkénti előfordulásban is egyaránt megelőzi. Ennek ellenére a sarló-tokos balta párosítás továbbra is a legkedveltebb deponálási forma, ámde alig haladja meg a sarló-karperec vagy a tokos balta-karperec kombinációkat.

A tárgykategóriák és tárgytypusok kombinációja leletegyüttes típusok elkülönítését tette lehetővé. A *tiszta* bronzdepók többnyire a BzC-D korszakban jelentkeznek, a HaA periódusra ezek teljesen háttérbe szorulnak. A *monoton* szerkezetű depókat (50% fölötti dominancia) mindig a domináns típusok határozzák meg. Az *összetett* depók a kor jellegzetességeinek köszönhetően a HaA-ban nagyobb arányban jelentkeznek, azonban bizonyos típusok iránti kedvezményezett deponálás is jelen van, amikor a monoton jelleg érvényesül. Ebből a szemszögből összehasonlítva az első periódusban 73%-ban jelentkeznek a monoton és 27%-ban a vegyes szerkezetű együttesek, míg a HaA-ban ugyanez a tendencia 50-50%-ra módosul.

A késő bronzkori depók egyik alapvető sajátossága a töredezés. A bemutatott példák alapján tagadhatatlan, hogy a rongálások nagy része megfontolt és szándékos cselekedetek következtében jött létre. Gyakran a fémművességgel kapcsolatba hozott töredékek nem illeszthetők be a kor deponálási szokásaiba, ugyanis a rongálás intenzitását mindenképp egy adott kronológiai periódus, majd ezt követően egy adott földrajzi régió határozza meg.

Ebből adódóan a bronzfeldolgozás különböző szakaszait, illetve ennek milyenségét és mikétségét a bronz depókban felhalmozott „roncs anyag” alapján nem lehet körvonalazni. A töredezés minél tisztább felvázolása érdekében három alapvető töredezési típust különítettünk el: *rongálás*, *törés* és *megsemmisítés*, amelyekbe az összes késő bronzkori töredezett darab beilleszthető. Bizonyos törvényszerűséget lehetett kimutatni a hajlítással kapcsolatosan, amely a rongálás típusú fragmentálásba sorolható. A HaA periódus egyik jellegzetes vonása. Főleg a pengés tárgyakon alkalmazzák, de előszeretettel hajlítják a sarlókat és fűrészeket is.

Kitértünk a töredezés következtében jelentkező „hiányzó tárgy” kérdéskörére is. Ez alapján joggal állíthatjuk, hogy a figyelemmel követett két periódusban, a töredezés alapján kettős deponálási kép rajzolható meg. Egyrészt a BzD periódusban a ránk maradt kincs teljes ellentétben áll a „hiányzó kincssel”, és tisztán elválnak egymástól. A „hiányzó kincs”, mint egy különálló, tudatosan létrehozott leletanyag önmagában soha nem jelenik meg. A HaA periódusban a töredezésben végbement változásokkal a „hiányzó kincs” képe is teljesen megváltozik. Legszembeötlőbb a megmaradt és a hiányzó tárgyak közti hasonlóság. A depóba be nem került darabok tipológiailag és méretarányaiban szinte teljesen megegyeznek az elásott tárgyakkal. Ezáltal a hiányzó kincs szervesen beépül a kor deponálási törvényszerűségeibe.

A közép-erdélyi deponálás gyakorlatát a szórvány leletek és a sírokban elhelyezett fémek egészítik ki. A depók és szórványok formai szempontból fedik egymást, mindössze ez utóbbiak visszafogottabb számaránya mutatható ki. A szórványok és depók arculatának megválogatásában hasonló szempontokat tartottak szem előtt. A két deponálási mód Közép-Erdély esetében nem különíthető el egymástól.

Teljesen más képet kapunk a sírok fém mellékleteinek vizsgálatánál. A kor deponálásában egyértelműen elkülönülnek, és nemcsak mennyiségileg, de minőségileg és formailag is teljesen különálló tárgykategóriát alkotnak. A sírokban elhelyezett fémtárgyak körében a viseleti tárgyak jutnak meghatározó szerephez, más jellegű bronzformákat szinte teljes mértékben mellőznek (fegyvereket, szerszámokat, nyersanyagot). Ezek alapján kijelenthető, hogy Közép-Erdély késő bronzkorának fém deponálásában értelemszerűen a depók játszották a legfontosabb szerepet, amelyekkel szemben a sír fémmellékletek teljes alárendeltsége mutatható ki. A két deponálási mód közti különbség nem egy kizárólagos közép-erdélyi jellegzetesség. Hasonló modelleket az Észak-Dunántúlon, Dél-Németországban, Északkelet-Ausztriában, Dél-Csehországban is sikerült kimutatni, ahol a gyéren jelentkező kincsleleteket a gazdag sírok váltják fel.

A tárgytypusok elemzése során is körvonalazódott, hogy a formák fejlődésében merev határokat nem lehet meghúzni. Az alaptípusok gyakran egy általános értelemben vett BzD-HaA periódusra keltezhetőek. Csakis BzD vagy kizárólagos HaA típusokat ritkán tudunk megnevezni. Ezen kivételek közül az első periódusból megemlíthetjük a Pecica típusú és a trapéz markolatlemezés töröket, a B3 típusú tüskés korongos csákányokat, a Şant-Dragomireşti típusú nyéltaréjos fokosokat, a gömbfejű csákányokat, a dudoros nyakú tüket és a keskeny öveket.

Jellegzetes HaA formának bizonyultak a Pecica típusú kardok, a B4 típusú tüskés korongos csákányok – habár gyakran a B3 típussal egyszerre jelentkeznek, a V bordás tokos balták, a Sighet típusú szárnyas balták, a karikában végződő borotvák, a vésett, a bordázott és a lapos hosszanti bordás karperecek, a fibulák, a nagyméretű horgony alakú csüngők, a széles, díszített övek, a Friedrichruhe csészék és a Satteldorf típusú tálak.

Az Y bordás tokos balták egy HaA végi-HaB1 formavilágot vetítenek elő, amelyeknek jelenléte a vizsgált depókban a legkésőbbi tipológiai sajátosságnak tekinthetők. Ugyancsak egy későbbi fázisra utalnak egyrészt a kisrebrai I és a mikházi keretes bordadíszes, másrészt a mikházi pszeudoszárnyas tokos balták is.

A közép-erdélyi deponálás kutatásában talán a legnehezebben megválaszolható kérdés a kincsleletek kerámiastílusokhoz való kötöttsége. Ha konkrétan csak nagyon ritkán nevezhetünk meg egy adott kerámiastílust, a depót tartalmazó edény alapján, a depók szerkezetének körvonalazása minden kétséget kizáróan bizonyos deponálási tendenciát, irányvonalat mutat. A Felső-Tisza vidéki fémműves központok legdélebbi képviselői a kutatott terület legnagyobb és legteljesebb együttese, amelyek a Kis- és Nagy-Szamos völgyétől délebbre nem jelentkeznek. Joggal nevezhetjük ezt a mikrorégiót a Felőr-Opályi típusú kincsek déli-keleti peremterületének.

A fenti régióval és depókkal összehasonlítva a Maros és az Olt felső szakaszai illetve a Küküllők völgyei eltérő deponálási övezetként jelennek meg. A leletegyüttesek felépítése leegyszerűsödik, eltűnnek az összetett, vegyes szerkezetű kincsek, és javarészt mindössze egy tárgykategória, legjobb esetben egy-két tárgytypus dominál. Meghatározó szerephez az erdélyi típusú tokos balták, a kampós markolatú sarlók, a kar- és lábpercecek, a tük illetve a lándzsahegyek jutnak. Ezen depók esetében a Közép-Erdélyben körvonalazott régészeti jelenségek ismeretében a Noua-kultúrkör deponálási övezetére kell gondolnunk. Emiatt a kincsleletek szerkezetét egy adott közösség értékrendszere határozta meg, hiszen a domináns közeg rányomja a bélyegét a fémdeponálásra is.

A HaA periódusban a kincsleletek egységesülésének lehetünk tanúi. A megnövekedett darabszám és a változatos tipológiai szerkezet miatt a korábbi deponálásban megfigyelt tendenciák szinte teljes mértékben eltűnnek. Ha még nem is sikerült közös nevezőre jutni, és az Erdély különböző szegleteiben jelentkező HaA anyagot egységes egészként feltüntetni, pillanatnyilag a HaA korszak együtteseinek egy részét a Mezőbánd-Kudzsir kerámiastílus használó közösségekhez, néhányat egy kései Noua III kerámiatípusokat készítő csoporthoz rendelhetünk. Az együttések sokszínűsége miatt szinte lehetetlen elfogadható támpontokat megnevezni és ezeket a hordozó közösségekhez kötni. Ebből adódóan a HaA korszak deponálási törvényszerűségeit jelen pillanatban nagyon nehezen, vagy csak feltételesen tudjuk bizonyos, régészeti jelenségek által kirajzolódó közösségekhez, vagy kerámiastílushoz rendelni.

Habár nem képezte dolgozatunk tárgyát, a HaA végi vagy HaA2 kincsek kérdéskörére is kitértünk. A HaA2 periódust többnyire a fémművesség alapján rendelték egy általánosabb jellegű HaA fejlődési szakaszhoz, azonban a kor kerámiájának vizsgálata más képet nyújt. A legújabb kronológiai rendszerekben a klasszikus értelemben vett HaA2 periódus veszt jelentőségéből és kronológiai vonatkozásban sem tölt ki egy teljes századot, mint ahogy azt korábban megfogalmazták. Az egyre bonyolultabb bordás díszű tokos balták, széles pengéjű sarlók, teljes markolatú kések és a dudoros markolatú kardok vitathatatlanul a következő HaB1 fázis irányába mutatnak. A deponálási gyakorlatot kizárólagosan nem csak a tipológiai elvek határozzák meg, hanem a tárgyak állapota és a depók szerkezete is nagyon fontos tényezők. A depók tipológiailag is leegyszerűsödnek, ezáltal újabb hasonlóságot mutatva a következő fázis kincsleleteivel. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a bronzok alapján felvázolt HaA2 depók a kulturálisan már elkülönített HaA2-B1 korszakhoz tartoznak és nem a korábbi HaA1 kincsekkel hozhatók kapcsolatba. Ezáltal a HaA korszak egyöntetűsége bontakozik ki.

Összefoglalva megállapítható, hogy szélesebb Kárpát-medencei és európai összefüggésben vizsgálva, a közép-erdélyi kincsleletek szervesen igazodnak egy általános fémdeponálási modellhez. Mivel a bronzok elrejtése különleges törvényszerűségeknek volt alávetve és régiótól függően változott, emiatt nem várható el nagy területekre jellemző egyöntetűség. A helyi sajátosságok miatt azonban Közép-Erdély egyedi övezetként jelenik meg, és az itt elrejtett kincsek világosan elválnak a környező területektől. Kivételként a Szamos-völgyében előkerült összetett szerkezetű depókat említhetjük meg, amelyek az északkelet-magyarországi – északnyugat-romániai övezethez köthetőek. Továbbá a BzD

periódusban, dél-kelet Erdélyben elásott kincsleletek szerkezeti hasonlóságot mutatnak a Moldva területén feltárt kincsekkel. Ez a hasonlóság csakis a BzD periódusban mutatható ki.

A késő bronzkori Közép-Erdély két alapvető periódusának szembeállítása legfőképpen a deponálási gyakorlatok elkülönülésében tükröződik. Ha sok esetben nehéz konkrét kronológiai határokat meghúzni bizonyos típusok fejlődésében, a BzC-D korszak deponálási szokásai egyfelől, és a HaA periódus deponálási szokásai másfelől, teljesen eltérő képet nyújtanak. A kincsleletek szerkezete, állapota és deponálási tendenciái alapján kétségtelenül körvonalazható egy irányvonal. Ezért véleményünk szerint, a jövőre nézve ajánlatos volna a „BzD jellegű” és a „HaA jellegű” depó kifejezés használata, ami a korszak teljes ismérveit magán hordozza. Valószínű, hogy ez az elkülönülés a szelektív deponálás eredménye. Ezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a közép-erdélyi kincsleletek a helyi közösségek értékrendszerének, normavilágának, szokásainak voltak alávetve, ezáltal a helyszerkezet-állapot meghatározta késő bronzkori deponálási gyakorlat világába épültek be.

A doktori értekezés témájában megjelent fontosabb publikációk

Rezi B., Depozitul de bronzuri de la Cetatea de Baltă (Jud. Alba) [The Bronze Hoard from Cetatea de Baltă (Alba County)], IN: L. Dietrich, O. Dietrich, B. Heeb, Al. Szentmiklosi (eds.), *Aes aeterna. Omagiu domnului Tudor Soroceanu, cu ocazia împlinirii a 65 de ani. Festschrift für Tudor Soroceanu zum 65. Geburtstag*, Analele Banatului, XVII, Timișoara, 2009, 45-63.

Rezi B., The Bronze Hoard from Aluniș (Mureș County), IN: Berecki S., Németh E. R., Rezi B. (eds.), *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 24-26 October 2008*, Cluj-Napoca, 2009, 259-272.

Rezi B., The bronze hoard from Sâmbriaș (Mureș County), *Marisia*, XXX, 2010, 45-69.

Rezi B., Voluntary destruction and fragmentation in Late Bronze Age hoards from Central Transylvania, IN: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi (Eds.), *Bronze Age Rite and Ritual in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2010*, Cluj-Napoca, 2011, 303-334.

Rezi B., Prehistoric bronze finds from the collection of Kolumbán Árpád, *Marisia*, XXXII, 2012, 33-46.

Rezi B., Reconstructing a Bronze Smith's Toolkit. Special Remarks Regarding the Decoration of the Bronze Belts from Band, IN: B. Rezi, R. E. Németh, S. Berecki (eds),

Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 5-7 October 2012, Cluj-Napoca, 2013, 239-250.

Rezi B., A lost dagger from Ernei, Mureș county, IN: R. Gindele (ed.), *Arheologie în context regional și european. Régészeti regionális és európai kontextusban. Studii în onoarea lui Németi János la aniversarea a 75 de ani. Tanulmányok a 75 éves Németi János tiszteletére, Satu Mare, StudCom Satu Mare, XXX, 1, 2014, 85-89.*

Rezi B., The spearhead from Corunca (Mureș county), IN: I. Szathmári (Ed.), *An der Grenze der Bronze- und eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag, Budapest, 2015, 379-390.*